

2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія / І. О. Голубовська. – [2-ге вид., випр. і доп.] – К. : Логос, 2004. – 284 с.
3. Гунчик І. О. Елементи знака-літери в сучасному французькому алфавіті / І. О. Гунчик // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2008. – № 4. – С. 263–264.
4. Жуков В. П. Русская фразеология / В. П. Жуков. – М. : Высш. шк., 1986. – 310 с.
5. Макарук Л. Л. Роль піктограм та ідеограм у структурі комунікативного акту / Л. Л. Макарук // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2009. – № 6. – С. 114–119.
6. Новиков Л. А. Избранные труды. Т. 1 : Проблемы языкового значения / Л. А. Новиков. – М. : Изд-во РУДН, 2001. – 672 с.
7. Полюжин М. М. Когнітивна інтерпретація національно-специфічного змісту фразеологічних одиниць / М. М. Полюжин, Н. Ф. Венжинович // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2010. – № 8. – С. 47–52.
8. Сидельникова Л. В. Еволюція літерних графічних комплексів у середньовісній французькій мові / Л. В. Сидельникова // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2011. – № 6. – С. 100–104.
9. Duden 11. Redewendungen. 2., neu bearb. u. aktual. Auflage / Duden 11. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2002. – 955 S.
10. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache / H. Küpper. – Stuttgart : Ernst Klett Verlag für Wissen u. Bildung GmbH, 1987. – 959 S.
11. Röhrig L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. 3. Aufl. / L. Röhrig. – Freiburg ; Basel ; Wien : Verlag Herder, 1994. – 1910 S.

Статтю подано до редколегії
22.03.2012 р.

УДК 811.112.2'04:81'373.23

О. А. Карасенко – старший викладач кафедри іноземних мов Донецького інституту туристичного бізнесу

Ідіоматизовані найменування осіб чоловічої статі в середньовісній німецькій мові

Роботу виконано на кафедрі іноземних мов ДІТБ

У статті здійснено аналіз ідіоматизованих похідних іменників із суфіксом *-er* на позначення осіб чоловічої статі, дібраних із лексикографічних джерел і писемних пам'яток середньовісній німецької мови. Визначено структурні, семантичні й функціональні властивості дериватів, їх умотивованість, проаналізовано особливості їх уживання й функціонування у текстах.

Ключові слова: середньовісній німецька мова, найменування чоловіків, семантика, вмотивованість, ідіоматизовані утворення.

Карасенко Е. А. Идиоматические наименования лиц мужского пола в средневерхненемецком языке.

В статье анализируются идиоматические наименования лиц мужского пола, образованные с помощью суффикса *-er*. Материал отобран из лексикографических источников и тестов средневерхненемецкого периода. Определяются структурные, семантические и функциональные характеристики дериватов, их мотивация, проанализированы особенности их употребления и функционирования в текстах.

Ключевые слова: средневерхненемецкий язык, наименования мужчин, семантика, мотивация, идиоматические образования.

Karassenko O. A. Idiomatic Middle High German Nouns Denoting Males. This paper concerns the research of idiomatic derivative nouns with the suffix *-er* denoting males. The study of denominations of men is based on lexicographic and textual sources of Middle High German period. The structural, semantic and functional characteristics of derivate nouns as well as their motivation have been determined, the peculiarities of their use and functioning in texts have been analysed.

Key words: Middle High German, nouns denoting males, semantics, motivation, idiomatic derivative nouns.

Постановка наукової проблеми та її значення. Упродовж останніх десятиліть історичний словотвір середньовісній німецької (далі – свн) мови перебуває в центрі уваги вчених, які прово-

дять дослідження на матеріалі лексикографічних джерел й автентичних рукописів [1; 3; 8; 13]. Незважаючи на низку праць щодо цього періоду розвитку мови, це дослідницьке поле залишається ще лакунарним із погляду деяких часткових питань і потребує подальшого теоретичного осмислення на рівні окремих лексем, а саме іменників на позначення особи. Найчисельнішою групою серед свн похідних найменувань чоловіків (далі – НЧ) є такі, що утворені за допомогою суфікса *-er*, тому детальне вивчення структурних, семантичних і функціональних особливостей НЧ на *-er* як окремої лексико-семантичної групи є **актуальним** на сьогодні.

Серед 1275 свн похідних НЧ із суфіксом *-er*, дібраних із тритомного словника свн мови М. Лексера, корпусу грамот XIII ст. (3794 грамоти) і корпусу свн літературних пам'яток (релігійні тексти, героїчний та куртуазно-лицарський епоси), виявлено ідіоматизовані утворення (термін П. О. Мюллера [12, 51]), тобто такі, семантика яких не виводиться в межах дериваційних правил. У лінгвістиці подібні утворення позначаються по-різному. Б. Брендель [3, 244] називає їх демотивованими похідними утвореннями («*demotivierte Ableitungen*»), Л. М. Ягупова [2, 67] уживає термін «семантично неподільні утворення», тобто лексеми зі значенням, яке не дорівнює сумі значень їхніх складових частин.

До завдань цієї розвідки належить усебічний аналіз ідіоматизованих свн найменувань чоловіків із суфіксом *-er*, визначення їхніх структурних, графічних і семантичних характеристик, а також особливостей уживання і функціонування у свн різножанрових писемних пам'ятках.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Написання лексем відповідає орфографії, зафіксованій у словнику середньовісньонімецької мови М. Лексера, тоді як у прикладах уживання лексем зберігаються графічні особливості свн текстів.

До ідіоматизованих НЧ із суфіксом *-er* у свн мові зараховані чотири іменники – *burgære* у значенні 'мешканець міста', *diehter* 'онук', *ôrenmëlker* 'підлабузник' і *rîtere* 'лицар'. Ці утворення втратили або майже втратили семантичний зв'язок із їхньою базовою лексемою, тоді як морфологічний зв'язок із нею все ж залишається прозорим, що уможливорює визначення досліджуваних лексем як іменникових похідних, зарахованих до певних словотвірних типів. Найменування чоловіків *burgære* і *diehter* репрезентують відіменникові утворення (*burgære* ← *burc* 'замок'; *diehter* ← *dieh* 'стегно'). НЧ *rîtere* є віддієслівним дериватом (*rîtere* ← *riten* 'їхати верхи'). Лексема *ôrenmëlker* належить до групи похідних іменників, словотвірною базою яких є словосполучення (*ôrenmëlker* ← *ôren mëlken* 'послугуватися вухами з корисною метою').

Іменник *burgære* зафіксовано в словнику свн мови, в епічних пам'ятках «*Das Nibelungenlied*» і «*Parzival*», а також у свн грамотах. У більшості текстових прикладів (14 слововживань (далі – СВ) в епічних творах, 34 СВ у грамотах) *burgære* є ідіоматизованим утворенням, оскільки його словотвірна база – іменник *burc* – позначає за контекстом уже не середньовічний замок, а саме місто.

За словником М. Лексера [9, 395], ця лексема визначається як агентивне утворення на *-er* зі значенням 'мешканець замку'. Ідентична семантика НЧ *burgære* спостерігається частково й у куртуазно-лицарському епосі (12 СВ), при цьому базовий іменник *burc* 'замок' уживається в тій самій пам'ятці, що й похідне слово, пор.:

(1) <...> *burg und stat sô vor im lac* [Parz, 15: 249] – 'замок і місто були перед ним'.

У тотожному значенні іменник *burgære* засвідчено двічі в грамотах [13, 184] – новому типі тексту, що з'явився саме у свн період. Грамоти приналежні останньому етапу розвитку свн мови, а поодинокі приклади вживання *burgære* 'житель замку' уможливають висновок про поступову ідіоматизацію цього найменування чоловіка у свн період.

Т. Кляйн, Г. Зольмс і К.-П. Вегера [8, 85] у дослідженні свн іменникового словотвору на матеріалі автентичних рукописів також звертають увагу на суфіксальний іменник *burgære* і зауважують, що у свн писемних пам'ятках він може вживатися у двох вищеназваних значеннях і прозоре розмежування тут зробити неможливо, оскільки в Середньовіччі вже і місто могло називатися словом *burc*. У лінгвістичних розвідках, присвячених ранньоновісньонімецькій мові [3, 244; 12, 244], НЧ *burgære* вважається повністю ідіоматизованим утворенням.

Слід зауважити, що саме у свн грамотах похідні іменники із суфіксом *-er*, які йменують чоловіка за його мешканням (словотвірна база – іменник на позначення міста або місцевості), незважаючи на їх численність, є також десемантизованими назвами, які репрезентують прізвища чоловіків [13, 223], пор.: *Ingolstâdter*, *Rômære* та ін.

Іменник *diehter* 'онук' виявлено тільки в словнику свн мови М. Лексера [9, 424]. Це найменування чоловіка походить від іменника *dieh* 'стегно', оскільки в давні часи було прийнято називати членів родини за частинами людського тіла.

Іменник *ôrenmëlker* ‘підлабузник’, зафіксовано у словнику свн мови [10, 165], формально походить від словосполучення ‘jemand, der ôren mëlket’ (перен. ‘той, хто *послугується вухами з корисною метою*’), але значення словотвірної бази не збігається із семантикою похідного слова, що дає підстави вважати НЧ *ôrenmëlker* у свн мові вже ідіоматизованим утворенням.

Серед ідіоматизованих утворень увагу привертає іменник *rîtere* ‘лицар’, оскільки саме він – найчастотніше найменування чоловіка на *-er* у свн писемних пам’ятках – може вважатися «ключем до епохи Середньовіччя», тому що лицарі мали значний вплив на розвиток національних особливостей кожного з європейських народів цього періоду [пор.: 3, 244; 8, 22; 12, 244; 13, 169]. Цей іменник має 275 СВ в епічних текстах і 1450 СВ у грамотах, що складає майже 20 % від загальної кількості СВ із похідними НЧ на *-er*, пор.:

(2) <...> *vil guote ritter* [NL, 001454] – ‘дуже добрі *лицарі*’.

(3) <...> *wer sol mich ritter machen?* [Parz, 105:20] – ‘Хто має посвятити мене в *лицарі*?’

Іменник *rîtere*, за словником М. Лексера [11, 462], походить від дієслова *riten* ‘їхати верхи’, яке передає лише один аспект загальної семантики деривата (чоловік, який їде верхи), не враховуючи всі інші ознаки лицаря.

Дослідники по-різному трактують походження й розвиток семантики цієї лексеми. В етимологічних джерелах [6, 1131] зазначено, що словом *rîtere* (*rîter*, *ritter*) позначали чоловіка, належного до шляхетного роду, який у середньовічному феодальному суспільстві мав нести військову службу в суверена, за що отримував від нього земельний наділ (лен). свн *rîter* перекладається приблизно з 1170 р. як ‘Reiter, Streiter zu Pferde’ ‘вершник, воїн на коні’, воно є запозиченим словом від середньонімецького *ridder(e)* із таким самим значенням, яке, зі свого боку, походить від середньонімецького дієслова *riden* ‘їхати верхи’. НЧ *rîter* з’являється скоріше у фламандському мовно-часовому ареалі й за його допомогою перекладали спочатку давньофранцузьке *chevalier* ‘вершник’, ‘лицар’, а з XII ст. ця лексема поширюється як найменування дуже шанованого чоловіка, котрий належав до лицарства як соціального класу.

Т. Хеннінгс [7, 210] зараховує свн іменник *rîter* до групи агентивних найменувань, яке утворене від свн дієслова *riten*. Дослідник вказує, що в XI ст. *rîter* (або *rîtære*) позначало важко спорядженого вершника, який мав нести військову службу у свого суверена. Наприкінці XII ст. *rîter* (← *riddere*) стає головним словом куртуазно-лицарської поезії, разом із цим відбувається і зміна його значення, оскільки *rîter* позначало в класичному Середньовіччі вже не вершника, а представника ідеальної шляхетної культури суспільства (як і давньофранцузьке *chevalier*). При цьому йдеться не про позначення соціального стану, а переважно, про фіктивний ідеал виховання. Тільки з другої половини XIII ст. слово *rîter* стає позначенням соціального класу для представників лицарства як нижчого дворянства.

На зміну значення вищезначеного іменника у свн поезії звертає увагу й Е. Шварц [14, 33], наголошуючи, що варіанти написання цієї лексеми – *rîtære* і *ritter* – мають різні значення. Перше позначає вершника (Reiter), тоді як друге – лицаря (Ritter). Графічний варіант *ritter* зафіксовано на початку XII ст., у ньому не відбулася дифтонгізація кореневого голосного *î*, та *ritter* представляє запозичення з нижньофранкійського діалекту, за його допомогою перекладали французьке слово *chevalier* у значенні ‘власник коня’.

Компонентний аналіз свн *rîtere* дав змогу виявити й інші семи слова, такі, наприклад, як ‘благородність’ і ‘підлеглість’. Для більшого розуміння значення цього найменування чоловіка потрібно брати до уваги і той історичний факт, що в германців війна була вшанована по-особливому, а статус воїна – дуже високим [4, 432]. Оскільки вручення зброї молодому германцю означало визнання його зрілим, то лексемі *rîtere* притаманне й таке значення, як ‘зрілість’.

Первинне значення *rîtere* – вершник – зберігається в складі таких словникових одиниць, як ‘*hengestrîtere*’ ‘вершник на мерині’, *mîterîter* ‘супутник вершника’ і *vorrîtære* ‘той, хто їде верхи попереду інших’.

Особливості функціонування НЧ у свн текстах. Дослідження НЧ із суфіксом *-er* виявило, що контекст відіграє важливу роль у дослідженні їх семантики, особливо якщо іменник є полісемантичним. У тексті визначено одне значення, хоча, з іншого боку, паралельно виникає проблема лексичного плану, а саме, яка семантика притаманна полісемантичному слову при перекладі історичних текстів. свн *rîtere* має, наприклад, за словником М. Лексера, такі тлумачення: 1) *reiter* ‘вершник’;

2) *streiter zu pferde* ‘воїн на коні’; 3) *kämpfer* ‘воїн’; 4) *ritter, den ritterschlag erteilen* ‘лицар, який змагається у лицарському бою’ [11, 465].

Сучасна інтерпретація слова *rîtere* відбувається через низку історичних пояснень та асоціацій, які не можна просто переносити під час перекладу свн текстів, пор.: 1) *Krieger des gehobenen Standes, der in voller Rüstung mit Schild, Schwert zu Pferd in den Kampf zieht* ‘воїн шляхетного походження, що вступає в битву на коні, озброєний мечем і щитом’; 2) *Angehöriger des Ritterstandes* ‘представник лицарського стану’; 3) *jemand, der einen bestimmten hohen Orden verliehen bekommen hat* ‘той, хто отримав право належати до якогось високого Ордену’; 4) *Ordensritter* ‘лицар Ордену’; 5) *Kavalier* (уст.) ‘вершник’ [5, 1739].

Аналіз свн грамот, наприклад, дав змогу встановити, що лексема *rîtere* уживається у двох значеннях: як позначення представників лицарства (приклад (4)) і як титул окремої особи (приклад (5)), пор.:

(4) *Da (an eime offinne lanttage) vil eidilre lute waren, ritter, burger, vnde och geburon <...>* [WilC. I, 289] – ‘Оскільки (на відкритому зібранні ландтагу) було багато благородних людей – **лицарів**, містян, а також селян’.

(5) *ich Rûdolf, dir rittir von Rorschach <...>* [WilC. I, 275] – ‘Я, Рудольф, **лицар** фон Роршах’.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у процесі дослідження свн НЧ із суфіксом *-er*, які зазнали процес ідіоматизації, встановлено, що вони є частково вмотивованими утвореннями, їхній семантичний зв’язок із базовою лексемою втрачений, тоді як морфологічний зв’язок із нею залишається прозорим. Ідіоматизовані НЧ зафіксовано в словнику свн мови, епічних пам’ятках і грамотах, вони утворені від іменників, дієслова й словосполучення. Зміна семантики похідних лексем відбувається поступово, у більшості випадків – наприкінці свн періоду. Важливу роль у дослідженні семантики лексем відіграє контекст, оскільки в ньому нівелюється багатозначність і реалізується лише одне значення слова.

Обсяг статті унеможливує висвітлення всіх питань, що пов’язані з утворенням суфіксальних найменувань чоловіків у свн мові, тому проблема дослідження їхніх структурних, семантичних особливостей і функціонування у свн пам’ятках різних типів та жанрів залишається актуальною й надалі.

Список використаної літератури

1. Калиущенко В. Д. Введение. Т. 1 / В. Д. Калиущенко // Типология языковых значений в диахроническом и сопоставительном аспектах: словообразование в средневерхненемецком языке. – 1998. – С. 5–6.
2. Ягупова Л. М. Іменниковий словотвір у середньовісньонімецьких діалектах: префіксальна система у динамічному аспекті : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Ягупова Лариса Миколаївна. – Донецьк, 2008. – 506 с.
3. Brendel B. Wort- und Begriffsbildung in frühneuhochdeutscher Wissenschaftsliteratur. Substantivische Affixbildung / B. Brendel, R. Frisch, St. Moser, N. R. Wolf. – Wiesbaden : Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1997. – 707 S. – (Wissenschaftsliteratur im Mittelalter, 26).
4. Deutsche Literaturgeschichte: von den Anfängen bis zur Gegenwart. – [5, überarb. Aufl.]. – Stuttgart ; Weimar : Metzler, 1994. – 627 S.
5. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / Duden ; [hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion ; unter der Leitung von G. Drosdowski]. – [3, völlig neu bearb. und erw. Aufl.]. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1996. – 1816 S.
6. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen / [Unter der Leitung von W. Pfeifer]. – 3. Aufl. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1997. – XXVII, 1460 S.
7. Hennings Th. Einführung in das Mittelhochdeutsche / Th. Hennings. – [2., durchges. u. verbesssert. Aufl.]. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2003. – 251 S.
8. Klein Th. Mittelhochdeutsche Grammatik / Th. Klein, H.-J. Solms, K.-P. Wegera. – Tübingen : Niemeyer, 2009. – Teil III : Wortbildung. – 684 S. – (Mittelhochdeutsche Grammatik).
9. Lexer M. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch: In 3 Bd-n / M. Lexer // Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872–1878. – Stuttgart : S. Hirzel, 1992. – Bd. I. – 2262 S.
10. Lexer M. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch : in 3 Bd-n / M. Lexer // Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872–1878. – Stuttgart : S. Hirzel, 1992. – Bd. 2. – 2050 S.
11. Lexer M. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch : In 3 Bd-n / M. Lexer // Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872–1878. – Stuttgart : S. Hirzel, 1992. – Bd. 3. – 1632 S.
12. Müller P. O. Substantiv-Derivation in den Schriften Albrecht Dürers : ein Beitrag zur Methodik historisch-synchroner Wortbildungsanalysen / P. O. Müller. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1993. – 531 S. – (Wortbildung des Nürnberger Frühneuhochdeutsch ; Bd. 1).

13. Ring U. Substantivderivation in der Urkundensprache des 13. Jahrhunderts. Eine hystorisch-synchrone Untersuchung anhand der ältesten deutschsprachigen Originalurkunden / Uli Ring. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2008. – 581 S. – (Studia Linguistica Germanica ; 96)
14. Schwarz E. Kurze deutsche Wortgeschichte / E. Schwarz. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967. – S. 242.

Список джерел ілюстративного матеріалу

NL : Das Nibelungenlied [Electronic resource]. – Mode of access : <http://public.univie.ac.at/index.php?id=11999>
Parz : Wolfram von Eschenbach. Parzival [Electronic resource]. – Mode of access : <http://armazi.fkidg1.uni-frankfurt.de/texte/etcs/germ/mhd/Parzzival>
Wilhelm Fr. Corpus der altdeutschen Originalurkunden bis zum Jahr 1300 / Wilhelm Fr. – Lahr (Baden) : Moritz Schauenburg K.-G., 1932. – Bd. 1, 1200–1282, Nr. 1-564. – 515 S.

Статтю подано до редколегії
12.03.2012 р.

УДК 811.111'344.2 – 139

О. В. Кучерина – аспірант Київського національного
лінгвістичного університету

Методи дослідження символічного значення звуків

*Роботу виконано на кафедрі германської
і фіно-угорської філології КНЛУ*

У статті описано основні методи дослідження проблеми символічного значення звуків. Особливу увагу приділено психолінгвістичному та статистичному аналізу, які найкраще допомагають виявити та науково підтвердити існування зв'язку між звуком та значенням.

Ключові слова: значення, звук, фонема, фонетичне значення, описовий метод, дистрибутивний аналіз, компонентний аналіз, психолінгвістичні методи, семантичний диференціал, статистичні методи.

Кучерина Е. В. Методы исследования символического значения звуков. В статье описываются основные методы исследования проблемы символического значения звуков. Особое внимание уделяется психолингвистическому и статистическому анализу, которые лучше всего помогают выявить и научно подтвердить существование связи между звуком и значением.

Ключевые слова: значение, звук, фонема, фонетическое значение, описательный метод, дистрибутивный анализ, компонентный анализ, психолингвистические методы, семантический дифференциал, статистические методы.

Kucheryna O. V. Research Methods of the Sound Symbolism Problem. The article deals with the description of the main research methods of the sound symbolism problem. The attention is focused on the application of psycholinguistic and statistical methods which are used to confirm the existence of the connection between the sound and the meaning.

Key words: meaning, sound, phoneme, phonetic meaning, descriptive method, distributional analysis, component analysis, psycholinguistic method, semantic differential, statistical methods.

Постановка наукової проблеми та її значення. Лінгвісти та філософи часто трактують «значення» як зміст слова, що відображає й закріплює у свідомості мовця уявлення про предмет, ознаку, процес, явище [1, 160; 14, 186]. Значення – стійка система узагальнень, які визначають слово, і ця система однакова для всіх людей, причому вона може мати тільки різні глибини, узагальненість, широту обхвату позначуваних ним предметів, але вона обов'язково зберігає незмінне «ядро» – певний набір зв'язків [8, 53]. Значення слова завжди знаходиться разом із його звучанням, адже поєднання звучання та значення – головна умова існування слова.

Зв'язок значення з реальним звучанням слова є первинним, а зв'язок зі звуковим образом слова є вторинним, оскільки цей звуковий образ слова – це лише відображення у свідомості реального